

ВИМІРИ МІГРАЦІЙ

Станіслав ФЕДОРЧУК

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ З ГАЛИЧИНИ ТА ВОЛИНИ ДО ВУГІЛЬНИХ КОПАЛЕНЬ ДОНБАСУ (жовтень 1939 — січень 1940 рр.)

Stanislav Fedorchuk

LABOUR MIGRATION FROM GALICIA AND
VOLYN TO THE COAL MINES OF DONBASS
(october 1939 — january 1940)

This article will review the state of the Donbas coal industry before the Second World War, causes and consequences of the crisis on the personnel mines, as well as the first course of organized labor migration from Galicia and Volyn region to Stalin region, its stages and over. Special attention will be devoted to describing and analyzing the activity of management of coal enterprises, party authorities and repressive system on migrant workers in 1939—1940.

Keywords: Second World War, Poland, USSR, Germany, Galicia, Volyn, Stalin region, Voroloshylohradsk region, industrialization, coal industry, economy mobilization plan, labor migrants, repressive system, escape from enterprises.

© С. ФЕДОРЧУК, 2015

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (126), 2015

Історію Південно-Східної України протягом останніх трьох століть дослідники уявляли як своєрідний аналог американського «Дикого Заходу», територію високої транзитивної діяльності різноманітних етнічних груп, які визначали строкату поселенську структуру краю. Попри перевагу української етнічної складової протягом XVIII—XIX ст. внаслідок політичної активності царського уряду на території майбутньої Донецької області з'явилися поселення німецьких, польських, сербських, грецьких переселенців.

Розвиток промисловості в Донбасі у другій половині XIX ст. зумовлений гострою потребою індустріалізації Росії, в першу чергу її армії після ганебної поразки у Кримській війні, а індустріалізація вимагала промислового видобутку вугілля та виробництва металу. Цьому сприяла активна інвестиційна та економічна діяльність британських, бельгійських, французьких компаній, що спричинила чергову міграційну хвилю спеціалістів з Європи. Жовтневий переворот став поштовхом до змін у житті вихідців з Європи, примусивши частину з них повернутися додому. Доля тих, хто залишилися, була вкрай трагічною — внаслідок сталінських репресій, які застосовували до представників різних європейських народів (поляків, німців, греків). До того ж, територію Донбасу сталінський режим розглядав як місце примусового проживання переселених та депортованих груп населення СРСР.

Попри відкриті архівні справи від початку 1990-х рр., в сучасній історіографії практично відсутні дослідження, присвячені долі колишніх польських громадян: українців, поляків, євреїв, білорусів, які вирушили до Донбасу як трудові мігранти у жовтні — грудні 1939 року. Це дослідження має на меті висвітлити архівні матеріали та нечисленні згадки про долю переселенців.

Поява нових мігрантів на територіях Слобожанщини, Приазов'я та Подонцов'я пов'язана з періодом наполеонівських воєн, коли численні господарства королівства Пруссії та Австрійської імперії зазнали збитків, через що вони погодилися на пропозицію уряду Російської імперії переселити частину населення зі своїх територій до приазовських степів. Лише за 1823—1825 рр. поблизу Маріуполя було засновано 17 іноземних поселень, зокрема шість із них — з виключно католицьким населенням [7, с. 51]. Переважно це були вихідці з узбережжя Балтійського моря — Данцигу (нині Гданськ), Марієнбурга (Мальборк) та Ельбінга (Ельблонга).

Наступна міграційна активність припадає на час активного залучення бельгійських та інших європейських інвестицій у розвиток Донецького кам'яновугільного басейну, який розпочався з середини XIX ст. і тривав майже до початку XX ст., коли почалася загальноєвропейська економічна криза. Численні польські інженери, які працювали на різноманітних підприємствах Варшави й інших польських міст, вирушали до Донбасу, де не вистачало висококваліфікованих спеціалістів у галузі металургії, видобувної та хімічної промисловості [8].

Як зазначають у довідниковому виданні 2002 р. співробітники дослідницького інституту «Karta», частина польського населення УРСР була репресована у 1920—1930-х рр. внаслідок політики колективізації та знищення заможних селянських господарств.

На території УРСР вздовж радянсько-польського державного кордону, встановленого Ризьким договором у 1921 р., мешкала велика кількість поляків (насамперед йдеться про територію тодішньої Вінницької та Київської областей), як у сільських, так і міських громадах. З початком масових репресій 1935 р. були скасовані національні автономні адміністративні одиниці, а польське та українське населення прикордонної смуги було силоміць вивезене до східних регіонів Української та Білоруської РСР. Тоді в Сталінську, Харківську, Дніпропетровську області було вивезено понад 9 тисяч родин (сімей), або приблизно 40 тисяч осіб (без переведення на «спецрежим», передбачений для засуджених) [13, с. 5]. Попри те, що ця міграція була відвертим насильством над мешканцями прикордонних територій, вона досі не розглядається як елемент репресивної політики радянського режиму проти поляків та інших національностей [13, с. 7].

Лінія «старого» державного кордону звільнялася не лише від польських господарств — під виселення потрапили представники інших етнічних груп: з Київської області — 56 ешелонів (5478 господарств — 26168 осіб), з Вінницької області — 32 ешелони (2864 господарства — 12828 осіб). НКВС повідомляв, що серед депортованих було: українців — 3434 господарства, поляків — 2866 господарств, німців — 1903, інших — 126. У складі переселених господарств було «куркульських» — 1155, одноосібних — 3725, колгоспників — 3396, інших — 52. Із загальної кількості де-

портованих у межах цієї акції на 13 березня 1935 р. у Донецькій області було прийнято 31 ешелон виселенців з територій «старого» державного кордону (3044 господарства, 14083 осіб) [5, с. 105].

Згідно з дослідженням професора Володимира Нікольського, під час розпаду сталінських репресій 1937 р. поляки стали другою за чисельністю національною групою репресованих після українців. Всього було заарештовано 30463 особи польської національності, що становило 19,1% від загальної кількості арештованих в УРСР 1937 році. У Донецькій області репресовано 3689 поляків, що становило 13,6% від загальної кількості [16]. Порівняно з кількістю репресованих в УРСР поляків 1937 р., Донецька область була трагічним «лідером», на неї припало понад 10% всіх репресованих поляків у республіці.

Ставлення керівництва СРСР до існування Польської держави було достатньо ворожим у період перед Другою світовою війною. Згідно з працею військових стратегів Радянського Союзу під керівництвом М. Тухачевського «Майбутня війна» («Будущая война»), яку було видано обмеженим накладом 1926 р., Польщу віднесли до першої категорії «ворожих країн в ставленні до СРСР», поряд із державами Балтійського регіону — Фінляндією, Литвою, Латвією, Естонією, а також Румунією, Францією та Британією [11, с. 136].

Згідно з розрахунками військового керівництва СРСР, блискавична й успішна війна з Польщею могла розпочатися за дев'ять—десять років, рахуючи від 1926—1927 рр.

За іронією долі розрахунки радянських військових стратегів (більшість з яких репресували ще до початку війни) виявилися напрочуд правдивими. Унаслідок таємної угоди між Німеччиною та Радянським Союзом у серпні 1939 р. розпочалася Друга світова війна та військова агресія проти Польщі.

Окупація території Галичини та Волині, а пізніше встановлення демаркаційного кордону між німецькою та радянськими окупованими територіями Польщі спричинили величезний рух польських громадян, які намагалися врятуватися від наступу військових фронтів. Групи громадян із Центральної та Західної Польщі відступали разом із частинами польської армії на Схід, у надії потрапити до, як вважалося, нейтральної Румунії, у сподіванні, що на

територіях Галичини та Волині не скоро з'являться німецькі військові частини. Ці сподівання виявились марними — війська Радянського Союзу за таємною домовленістю з політичним керівництвом Німеччини перетнули державний радянсько-польський кордон і розпочали повномасштабну війну на території Східної Польщі. Наприкінці вересня 1939 р. радянська та німецька армії зустрілися біля Львова, Любліна та Білостока.

На всіх приєднаних до СРСР територіях більшовики почали створювати нові органи влади — тимчасові управління в селах та повітах, а також селянські комітети у волостях та селах, до яких долучали, насамперед, радянських військових, членів КП(б)У і працівників чиновницького апарату УРСР. Вже на початку жовтня 1939 р. Військова Рада Українського Фронту спільно з ЦК КП(б)У оголосила про майбутні вибори до Народних Зборів Західної України [5, с. 116—117], що можна вважати повноцінним початком встановлення радянської влади на окупованих територіях.

Нова влада, встановлена збройним шляхом, поспішала стати легальною в очах місцевого населення, імітуючи зовнішню демократичність процедур зі створення представницьких органів, які від початку перебували під жорстким контролем політичного та репресивного апарату СРСР.

Перед керівництвом УРСР постало важливе питання не тільки реорганізувати владні інституції на території Галичини та Волині, а й розв'язати численні соціально-економічні проблеми, пов'язані з наслідками війни. Як свідчили очевидці з радянського керівництва, величезна кількість польських біженців з німецької зони окупації опинилася на радянському боці без жодних засобів до існування, частина населення втратила роботу і власні заощадження у польських фінансових установах.

Згідно з текстами стенограм нарад Сталінського обласного комітету КП(б)У, керівництво ЦК КП(б)У та особисто Микита Хрущов розглядали можливість організованої трудової міграції колишніх польських громадян, які перебували на Галичині та Волині, як політичний крок, що мав посилити пропагандистські позиції партії та СРСР на окупованих територіях та продемонструвати, наскільки великий потенціал «нової батьківщини» для нових громадян [2, арк. 11].

З іншого боку, не менш важливим чинником, а, можливо, і найважливішим, був стан промисловості УРСР, який гостро потребував нових робочих рук. Зокрема вугільна галузь УРСР, що тоді переважно була сконцентрована на території Донбасу, згідно з планами керівництва країни мала інтенсивно розвиватися в 1939—1942 роках. В УРСР планували відкрити 157 нових шахт із планованим обсягом видобутку 58,8 мільйонів.

Ці плани виявились вкрай нереалістичними. Щороку мали здавати до повноцінної експлуатації 31 шахту, тоді як за весь період 1938—1941 рр. до ладу стало всього 16 нових шахт.

Попри запровадження в 1930-х рр. нових механізованих методів видобутку вугілля на Донбасі, обстеження Донецького індустріального інституту у квітні 1940 р. виявило, що шахтні механізми використовували на 40—50%, а конвеєрні установки всього на 30—50% від запланованої потужності. Регулярні зриви постачання шахтної техніки та механізмів із машинобудівних заводів спричиняли додаткові проблеми у виконанні планів видобутку вугілля.

Дотримання плану з боку різноманітних категорій шахтарів Донбасу теж було далеким від очікувань політичного керівництва СРСР: згідно з інформацією комісії Донецького індустріального інституту у квітні 1940 р. машиністи врубмашин виконували план на 40,9%, машиністи електровозів на 35%, а забійники на 27,5% [12, с. 8]. Ці, далеко не повні, цифри свідчать, що основна вага видобутку залишалася в руках тієї категорії шахтарів, які були вимушені видобувати вугілля методами кінця XIX — початку XX ст., в умовах постійно зростаючих потреб військової та важкої промисловості СРСР.

Однак основним кризовим чинником у вугільній промисловості Донбасу і СРСР була плінність шахтарських кадрів, яка стала справжнім прокляттям для галузі. Відносно великі заробітки шахтарів не компенсували поганих житлових та санітарних умов, а також не вирішували проблеми дефіциту різноманітних товарів. Від 1930-х рр. політичне керівництво СРСР намагалося здійснити заходи із закріплення за вугільними підприємствами працівників.

ЦК ВКП(б) та Рада народних комісарів СРСР 8 квітня 1933 р. прийняли постанову «Про роботу вугільної промисловості Донбасу», у якій йшлося про таке: «Найяскравішим показником безрукості, без-

порадності та незразкової відсталості господарчого та партійного керівництва вугільного Донбасу треба вважати пануючу на шахтах т. зв. плінність робітників і службовців» [15].

Як заходи, що могли б зупинити плінність кадрів у вугільній промисловості Донбасу, було запропоновано укладення індивідуальних угод між шахтарями та відповідними шахтами. Контракт передбачав, що згідно з умовами, працівник мав відпрацювати мінімум один рік на підприємстві, не прогулювати і не порушувати правил трудової дисципліни. Керівництво шахти зобов'язувалося надати житлову площу (квартиру або гуртожиток), підвищувати кваліфікацію працівника, надавати відповідні кредити в магазинах для придбання речей довготривалого користування тощо. Заохочення передбачало також отримання додаткового місячного заробітку шахтаря за результатами виконання умов контракту, т. зв. «тринадцята зарплата».

Очікуваного закріплення шахтарів на вугільних підприємствах Донбасу не сталося, оскільки керівництво шахт часто було неспроможне виконати взяті на себе зобов'язання. Звичайно, впливали і традиційні фактори: проблема необхідної кількості житлової площі, соціально-побутова невлаштованість, поганий рівень медичного обслуговування, високий травматизм і смертність на підприємствах галузі, незадовільне харчування та відсутність товарів широкого вжитку.

Плінність шахтарського персоналу в СРСР 1930 р. сягнула 295,2% (як вважає Гіроакі Куромія, це свідчення, що «в середньому кожен шахтар тричі на рік змінював місце роботи» [6, с. 43—44]), але внаслідок політичних та адміністративних заходів 1934 р. вона знизилася до 95,4%. Однак короткотривалий ефект зменшення плінності працівників вугільної галузі був зведений нанівець наступними роками — 1937 р. плінність гірничих кадрів становила 117%. У передвоєнні роки тенденція плінності кадрів лише посилювалася. Згідно з даними дослідників, 1939 р. з усієї кількості шахтарів Донбасу — 373700 осіб, протягом року звільнилося 487300, що становило 130,4%.

Проаналізувавши ситуації в конкретних вугільних підприємствах Сталінської області, можна побачити, що, наприклад, лише за 10 місяців 1939 р. з тресту «Орджонікідзевугілля» звільнилося 4238 працівників (загальна кількість шахтарів тресту станови-

ла 12 тисяч), тобто плінність кадрів склала понад 25% [12, с. 9]. Варто враховувати, що всього на території Сталінської області на 1939 р. діяло 11 вугільних трестів комбінату «Сталінвугілля».

У такій ситуації рішення керівництва СРСР залучити нових працівників на шахти Донбасу з приєднаних територій Галичини та Волині було цілком прагматичним з огляду на ситуацію у вугільній галузі. Традиційна проблема плінності кадрів вирішувалася за рахунок вербування та залучення працівників з-поза меж Донбасу. Вважалося, що віддаленість Донбасу від «малих батьківщин» завербованих працівників з різноманітних регіонів РСФСР та УРСР буде сприяти їхньому кращому «вкоріненню» на вугільних підприємствах.

14 жовтня 1939 р. секретар Сталінського обкому скерував п'ять осіб у відрядження до Центрального Комітету КП(б)У в Києві «для розв'язання питання щодо набору робочої сили для шахт Донбасу в районах Західної України» [4, арк. 1—4].

Згідно з інформацією цих представників, зокрема М.А. Груца, ввечері 18 жовтня 1939 р. відбулася зустріч з першим секретарем КП(б)У М. Хрущовим, а також головою Верховної Ради УРСР М. Бурмистенком. У розмові з представниками вугільних підприємств Сталінської області М. Хрущов наголосив на важливому для радянської влади політичному контексті набору шахтарів для підприємств Донбасу. Під час тригодинної розмови він окремо зазначив, що важливо терміново набрати працівників напередодні Народних Зборів Західної України в кількості 1000 осіб, пояснюючи, що «ідуть контрреволюційні розмови про те, що у них там в самих безробіття, голод тощо» [2, арк. 11]. Тобто вербування працівників на шахти Донбасу мало, за прогнозом партійного керівництва республіки, вплинути на суспільну думку населення приєднаних територій Галичини та Волині напередодні ретельно зрежисованих Народних Зборів.

Під час наради 18 жовтня 1939 р. партійне та політичне керівництво УРСР встановило чітке завдання для майбутніх вербувальників на шахти Донбасу: «Так нам і заявили, що Ваше завдання протягом однієї доби перед народним зібранням відібрати 1000 осіб та вивезти у Донбас» [2, арк. 11].

Серед основних застережень, що висловило політичне керівництво УРСР перед майбутніми вер-

бувальниками, були зауваги щодо того, що на території Галичини та Волині вони не зможуть набрати кваліфікованих металургів чи забійників. Основними категоріями безробітного населення окупованих територій Польщі стали чоботарі, кравці, представники вільних професій, а також співробітники медичних закладів. Всього називали цифру 36 тисяч безробітних, сконцентрованих у місті Львові в жовтні 1939 році.

Відповідальні за набір висловили власні упередження щодо набору працівників у Львові, зауважуючи, що зазначені категорії населення навряд чи надаються для роботи на вугільних шахтах Донбасу. Крім того, навчені отруйним досвідом постійного пошуку ворогів народу в умовах сталінського передвоєнного режиму, вербувальники висловлювали занепокоєння, що разом із завербованими працівниками до них потраплять і колишні офіцери польської армії. У відповідь: «Тов. Хрущов казав, що безперечно, потраплять різні елементи, але ми будемо їх ліквідувати там на місці, тому що наш НКВС там суттєво цим питанням не займався, тому що там виловили 14 тис. офіцерів, які переховувалися» [4, арк. 12].

Інший вербувальник, І.Є. Кравченко, у своїй розповіді про підготовку до рекрутування шахтарів для Донбасу на Галичині та Волині свідчив, що М. Хрущов проводив консультації з Й. Сталіним щодо небезпеки потрапляння «диверсантів» і «шпигунів» до лав завербованих до роботи на копальнях Донбасу. Однак партійне керівництво висловлювало непохитну віру в ефективність діяльності НКВС на Донбасі, здатну виявити всі небезпечні елементи серед трудових мігрантів.

Слід вказати, що Донбас був місцем переховування для різноманітних категорій населення, яких переслідувала радянська влада, які, стаючи до роботи на вугільних копальнях, часто змінювали документи або видавали себе за інших осіб. Не зважаючи на діяльність карально-репресивних органів, на шахти потрапляли колишні офіцери денікінської армії, колишні махновці, представники численних повстанських організацій, які діяли в Україні під час 1917—1921 років. Нестача робочих рук призводила до неухважного ставлення до стану документів або навіть їхньої відсутності у нових працівників копалень.

Висловлюючи настанови щодо роботи з шахтарями-вихідцями із Західної України, перший секре-

тар КП(б)У М. Хрущов давав їм таку характеристику: «...Це не наші робітники, вони не звикли так жити, як ми живемо, та їм можуть не сподобатись наші умови, треба до них застосовувати жорстку пролетарську дисципліну та казати — ліквідували безробіття, звільнили Вас від ярма капіталістів та панів, працюйте чесно разом з усім робочим класом Радянського Союзу» [2, арк. 15].

Для радянських партійних чиновників важливим пропагандистським гаслом щодо забезпечення ідеологічної бази в роботі з вихідцями із Галичини та Волині, які висловили бажання працювати на шахтах Донбасу, було навіювання новим громадянам комплексу морального боргу перед Радянським Союзом, який «звільнив» території Галичини, Волині, а також Берестейщини, Віленщини, Білосточчя від польської влади. Це повідомлення повторювали майже на всіх офіційних заходах за участі партійного керівництва Сталінської області, а також воно було, на думку керівництва шахт, безвідмовним аргументом у відповідь на будь-які суперечки з шахтарями — трудовими мігрантами. Ставлення до майбутньої долі завербованих шахтарів у Львові, які мали працювати на шахтах Донбасу, і навіть економічна ефективність їхньої роботи не були пріоритетом для партійного керівництва. У відповідь на чергові нарікання вербувальників щодо неможливості використання завербованих працівників у вугільній промисловості Донбасу, представник Ради народних комісарів УРСР відповідав цілком цинічно (згідно з матеріалами виступу І.Є. Кравченка): «...Якщо ми мільйон рублів витратимо, так це для нас нічого не вартує» [2, арк. 34].

Згідно з настановами партійного керівництва, вербувальники з Донбасу мали здійснити рекрутування 10 тисяч безробітних у Львові.

Перший ешелон трудових мігрантів у Львові формували в надшвидкому темпі: три вербувальники здійснювали набір з огляду на те, що 21 жовтня 1939 р. вони вже мали вирушити до Донбасу. Вербувальники визнавали, що вони добирали працівників першого ешелону «абияк», вирішуючи на око придатність чи непридатність до важкої фізичної праці в копальні, приймаючи документи та підписуючи контракти навіть без медичної комісії чи без присутності представника закладу охорони здоров'я.

Як стверджували вербувальники, вони намагалися сформувати перший ешелон так, щоб до нього потрапили насамперед самотні чоловіки, які не мали власних родин.

Вже 24 жовтня 1939 р. на залізничну станцію Сталіно прибув перший ешелон трудових мігрантів, сформований у Львові. Всього у ньому перебувало 1100 осіб колишніх польських громадян, які висловили бажання працювати на вугільних копальнях Донбасу — у Ворошиловградській та Сталінській областях. Як зазначав один з очевидців, вони набирали 500 осіб з цього ешелону для «Ворошиловска» (скоріш за все, неправильне написання Ворошиловграда у стенограмі), однак, як зазначають представники НКВС, розподіл працівників за вугільними трестами відбувся вже після святкового мітингу на вокзалі і в результаті частина працівників, які мали їхати до Ворошиловграда, залишилася в місті Сталіно. Тобто замість 490 осіб, які мали бути розподілені на вугільні трести комбінату «Сталінвугілля», залишилося 682. Вочевидь решту трудових мігрантів скерували до Ворошиловграда.

Загальна кількість прибулих трудових мігрантів становила 682 особи, з яких 616 — чоловіків і 66 — жінок. Відповідно до планів партійного керівництва, вони мали бути розміщені у двох районах Сталінської області — Сталінському та Макіївському. Розподіл за вугільними трестами був таким: трест «Сталінвугілля» отримав до розміщення 312 осіб для розподілу між 7-ма шахтами; трест «Макіїввугілля» 370 осіб для розподілу між 4-ма шахтами.

Національний розподіл першого ешелону новоприбулих мігрантів до Сталіно 24 жовтня 1939 р. виглядав так: євреїв — 484, українців — 125, поляків — 69, росіян — 2, німців — 1, білорусів — 1. Переважна більшість з них (546 осіб) — віком від 18 до 30 років.

Щодо їх партійної належності, то НКВС подавав наступні дані: членів Комуністичної партії Польщі — 27 осіб, Комуністичної партії Західної України — 30 осіб, Польської партії соціалістичної — 12 осіб і членів союзу Робітничої партії — 8 осіб. Всього 77 осіб, які належали до певної партії. Також, серед мігрантів було 92 комсомольці [9, с. 148—151]. Більшість новоприбулих, а саме 513 осіб, не були членами політичних партій і не належали до молодіжних партійних організацій. Зви-

чайно, слід вважати, що ця інформація не є повною, оскільки дані про партійну належність записували зі слів мігрантів, що заносили до відповідних списків. Можливо, частина свідомо приховувала свою партійну належність або не повідомляла про неї.

Цікаво, що майже п'ята частина завербованих була представниками партій лівого спрямування, що дає змогу нам змогу припустити, що певна частина трудових мігрантів лояльно ставилася до радянської влади.

Особливу увагу органи НКВС приділили тому, на які саме шахти потрапили новоприбулі мігранти, застерігаючи що: «З точки зору охорони соціалістичної власності й особливо життя робітників, на такі шахти як № 3/18, 17/17-біс, «Софія» та ім. Леніна небезпечних за виділенням метану та утворенням вугільного пилу, вживаючи заходів безпеки, відправляти було б не варто, оскільки прибулий склад не перевірений, а існуючі сигнали свідчать про наявність у їхньому середовищі підозрілих та небезпечних осіб» [9, с. 150].

До того ж, органи НКВС виявили групу трудових мігрантів у кількості 12—15 осіб, прикріплених до шахти № 1 ім. Челюскінців тресту «Сталінвугілля», які були втікачами з окупованої Німеччиною території Польщі, що, на їхню думку, свідчило про потенційну небезпеку проникнення «шпигунів» та «диверсантів».

У доповідній записці на ім'я першого секретаря М. Хрущова заступник народного комісара внутрішніх справ УРСР Горлінський висловлював тезу про необхідність пильного ставлення щодо використання трудових мігрантів за наявними фаховими характеристиками і правдивий сумнів у придатності їх до використання на важкій фізичній праці: «На шахти спрямовані скульптори, літератори, адвокати тощо, тобто ті категорії, праця яких там непридатна за їх фахом, та вони можуть бути використані тільки як чорнороби [9, с. 150]. Надаючи характеристику фахової підготовки мігрантів, органи НКВС зазначали, що переважно це представники легкої промисловості та комунального господарства, значна частина складається з представників вільних професій: скульпторів, адвокатів, художників, літераторів, лікарів. Серед всього масиву прибулих у першому ешелоні були особи 85 фахів, з яких шахтарів лише 5 осіб (2 забійники, 2 бурильники і 1 запальник).

Напередодні приїзду мігрантів Центральний комітет вугільної промисловості Донбасу зобов'язав районні комітети партії та шахтні комітети підготувати при кожному гуртожиткові «червоні кути» для прийому трудових мігрантів із Галичини та Волині, придбати відповідну літературу та музичні інструменти. Проте НКВС побоювався, що ворожі до радянської влади «контрреволюційні елементи» можуть зірвати святкові заходи, які заплановано було провести для нових шахтарів. Було віддано розпорядження мобілізувати агентурну мережу для викриття підривної діяльності «ворожої агентури» [9, с. 66—67]. Велику увагу репресивно-каральні органи УРСР надавали також питанню добору персоналу та комендантів шахтарських гуртожитків, куди мали приїхати трудові мігранти з Галичини та Волині.

Однак головний акцент керівництва НКВС було спрямовано на організацію спостереження за самими трудовими мігрантами та створення мережі агентів в їхньому середовищі: «Оскільки вербування робітників для Донбасу в Західній Україні відбувається за рахунок осіб, що втекли з колишньої польської території, що окупована німецькими військами, слід припускати, що серед цих біженців є також німецька агентура, перекинута для проведення розвідницької та підривної діяльності на території СРСР. У зв'язку з цим, щоб викрити агентуру німецької розвідки, новоприбулі робітники за оргнабором із Західної України мають бути повністю охоплені агентурним спостереженням, і за місцем роботи, і у побуті. З цією ж метою необхідно з прибуттям перших партій робітників розпочати ретельну підробітку для вербування агентури та інформаторів серед цих робітників» [9, с. 66].

Органи НКВС Сталінської області зафіксували декілька розмов, які вели місцеві робітники, реагуючи на новини щодо прибуття трудового контингенту вихідців з колишньої Польщі. Зокрема чорноробочий коксохімзаводу № 2 у м. Сталіно на прізвище Гречка казав: «...що у Польщі вони були безробітними по 8 років та жили, а у нас вони 8 днів не проживуть. Вони скоро дізнаються все та поїдуть туди, де немає роботи, але жити краще». Механік шахти «Софія» тресту «Макіїввугілля» Борман зазначав у розмові про природу трудової міграції із Галичини та Волині для радянського уряду: «...Це нова форма реклами Радянської влади. Окупація Західної Укра-

їни та Білорусії Червоною Армією не дає звільнення. Частина розмов, підслуханих, а, можливо, і сфабрикованих органами НКВС, свідчила про переконання деяких місцевих працівників Донбасу в тому, що новоприбулі шахтарі будуть втікати з місць роботи через абсолютне дикунство побуту» [9, с. 151].

Тим часом, протягом жовтня-листопада 1939 р. у Львові продовжували вербувати нових трудових мігрантів для шахт Донбасу. Згідно з даними архівів, було відправлено 6 ешелонів із законтракованими майбутніми шахтарями. Лише під час формування другого ешелону вербувальники домоглися присутності лікаря, щоб провести медогляд безробітних. Проте в них виникали сумніви щодо якості роботи цього медичного працівника: «Лікар був польський, ніхто з нас не знає польської мови і взагалі немає гарантії, що він хворих не пропускав» [2, арк. 35]. Вербувальники визнавали також і те, що вони прихильно ставилися до набору осіб, що були товаришами або друзями, з яких один міг бути хворим, а інший здоровим.

Попри те, що швидкість набору першого ешелону була нібито виправдана політичною подією, а саме проведенням Народних Зборів Західної України, наступні ешелони формувалися з не меншим успіхом, вербувальники висловлювали свої міркування щодо такої організації кадрової роботи в доволі різкій формі: «Звичайно, різна сволота могла потрапити, впродовж 13 днів взяти 4 тис. з гаком людей, причому набирали 3 особи, справа дуже важка, люди російської мови не знають і це не звичайне вербування, не таке, як у нас буває, відправляєш працівника, він сидить місяць і на вербує 1—3 особи» [2, арк. 35].

На допомогу вербувальникам з Донбасу, які здійснювали набір у Львові, поспішили місцеві профспілки «Будівельник» та «Комунар», які, за свідченням кадровиків, активно сприяли кращому рекрутуванню необхідних працівників серед безробітних.

Під час формування ешелонів на шахти Донбасу вербувальники почали особливо прихильно ставитися до безробітних, які приходили з сільської місцевості поблизу Львова, зазначаючи, що сільський контингент виглядає фізично набагато краще, порівняно з мешканцями міста.

Як нам вдалося з'ясувати, серед тих, хто вирушив шукати щастя на копальні Донбасу восени 1939 р.,

були представники єврейської громади Любліна (він потрапляв до німецької зони окупації Польщі), які відступили разом із частинами Червоної Армії і опинилися в м. Рівне як біженці. Спогади Зіппори Кіндлер (Кальб) (Zippora Kindler (Kalb) свідчать, що частина мешканців Любліна вирішила покинути свої оселі та піти разом із частинами Червоної Армії на територію Галичини та Волині. Пунктом призначення для єврейських родин стало Рівне, в якому сотні біженців знайшлося місце тільки на підлозі місцевої синагоги. Внаслідок відсутності допомоги біженцям, невідданого курсу обміну польського золотого на радянські рублі, частина єврейських родин Любліна опинилася під загрозою голоду. Батько Зіппори Кіндлер (Кальб) вирішив отримати документи та виїхати на шахти Донбасу в листопаді 1939 року [14, р. 517]. Його ж родина була змушена возити речі та продукти між Рівним та Львовом, щоб утримувати себе. На жаль, спогади Зіппори Кіндлер (Кальб) не надають інформації про подальшу долю батька. Залишається лише здогадуватися, чи вдалося йому згодом поєднатися зі своєю родиною.

Завербованих працівників відправляли не лише на шахти Донбасу, а й на будівельні об'єкти в Київській, Подільській, Чернігівській та Вінницькій областях. Згідно зі свідченнями вербувальників, їхня кількість дорівнювала 4300 осіб [2, арк. 34].

Діяльність самих вербувальників на вугільні підприємства Донбасу координували відповідні співробітники НКВС. Описуючи свою роботу з добору кадрів, І.Є. Кравченко докладно розповідає про те, як завербував для роботи на шахтах осіб, які визнали себе колишніми офіцерами польської армії та передавав їх на колишньому радянсько-польському кордоні до рук каральних органів: «Потрапляли до нас офіцери, нагороджені у 1927 р., вони заявляли, що у війні не брали участі. Нам дали установку брати їх, а потім передавати куди слід. Я не знав як бути, я, між іншим, з усіх питань звертався в РНК та ЦК партії, я з ними мав тісний зв'язок і от коли я звернувся з питанням, як бути з цими офіцерами, мені сказали — беріть їх, а потім передасте туди-то. І ось, коли приїхали на кордон, з першого ешелону зняли таких 23 особи і передали кому слід. Якщо їх не взяти, він завтра скаже — мене переслідують, треба йти в підпілля — банди. Так от, я записував їхні прізвища, а коли завантажив їх, на кордоні їх зняли» [2,

арк. 36]. Тобто вербування працівників на шахти Донбасу водночас виконувало й допоміжну фільтраційну функцію для репресивно-каральних органів СРСР, вивчаючи соціальне походження та минуле потенційних шахтарів і передаючи відповідну інформацію органам НКВС.

Наприкінці грудня 1939 р., як свідчив у своїй довідці для ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У секретар Сталінського обкому партії Любавін, всього із Галичини та Волині було прийнято 6694 особи, з яких 220 було скеровано на роботу до металургійного заводу ім. Сталіно міста Сталіно, а 6474 особи розподілені між 10-ма вугільними трестами комбінату «Сталінвугілля» [7, арк. 3] (видається дивним відсутність у переліку 11 тресту — «Буденоввугілля», оскільки його згадано в документах попереднього періоду і навіть подано кількість мігрантів, які були скеровані до кожної шахти вказаного тресту).

На підставі аналізу документів нарад із керівництвом шахт протягом листопада-грудня 1939 р., а також партійних осередків, ми склали таблицю з переліком шахт/вугільних трестів, на яких перебували вихідці з Галичини та Волині; зазначили кількість працюючих трудових мігрантів; тих, хто спробував втекти з вугільних підприємств Сталінської області; надали інформацію про наявність прогулів або невиходів на роботу серед трудових мігрантів (див. таблицю 1).

Як видно зі зведеної таблиці, найбільша кількість трудових мігрантів, втікали насамперед зі шахт вугільного тресту «Макіїввугілля». За достатньо короткий проміжок часу (від кінця жовтня до початку грудня 1939 р.) шахти тресту покинуло майже 10% від усіх завербованих працівників. Також варто зважати на те, що з усіх зазначених на 11 грудня 1939 р. працівників, завербованих у Галичині та Волині й відправлених до тресту «Макіїввугілля», 370 осіб було отримано з сумнозвісного першого ешелону, який набирали виключно, щоб продемонструвати політичну волю керівництва УРСР напередодні проведення Народних Зборів Західної України.

Втікачі з шахт переважно намагалися організувати групові втечі з підприємств. До прикладу, на шахті ім. Леніна тресту «Макіїввугілля» колишній комсомолец і робітник цієї копальні організував групу з щойно прибулих працівників із Західної України у кількості 30 осіб, пообіцявши допомогти

Таблиця 1

Трудові мігранти Галичини та Волині в радянському Донбасі станом на 11.12.1939 р. [2]

Назва тресту/підприємства/шахти (рос. мовою)	Кількість розподілених трудомих мігрантів	Кількість працюючих	Кількість втікачів	Мігранти, які мали трудові прогули або не виходили на роботу
Трест Артемуголь	900	500		14
Шахта «Кондратьевка»	39			
Шахта им. Калинина	58			6
Шахта «Комсомолец»	72			
Шахта № 19—20	56			6
Шахта № 5	61			1
Шахта Румянцева				
Трест Орджоникидзеуголь	622			
Шахта им. Карла Маркса	37			
Шахта «Юный коммунар»	203			2
Шахта 19/20	25			
Трест Дзержинскуголь	1070		24	38
Шахта им. Артема				
Шахта им. Ворошилова				
Шахта им. Дзержинского				
Шахта № 11—12				2
Трест Сталинуголь*	263			45
Шахта № 1 (Петровский район)	84			
Шахта № 6 (Петровский район)				
Шахта № 10 «Чекист» (Петровский район)	10			
Трест Куйбышевуголь	420		24	50
Шахта № 4			1	
Шахта № 5—6			8**	
Шахта № 10 бис			14**	
Шахта № 11			3**	
Трест Красноармейскуголь	265			
Шахта № 1 «Центральная»	108			
Шахта № 3	23			
Шахта № 5/6	35			
Трест Макеевуголь	909	539	87	283

Продовження таблиці 1

Назва тресту/підприємства/шахти (рос. мовою)	Кількість розподілених трудових мігрантів	Кількість працюючих	Кількість втікачів	Мігранти, які мали трудові прогули або не виходили на роботу
Шахта ім. Леніна			32	
Шахта «Капітальная»			30	
Шахта «Софія»			9	
Шахта «Чайкіно»			5	
Шахта «Ново-Бутовка»			2	
Трест Советскуголь	549			50
Шахта ім. Шмідта				
Шахта ім. Кирова				
Шахта № 19—20				
Шахта № 1 бис				
Шахта «Капітальная»				
Шахта № 13 бис				
Трест Чистяковантрацит	452			
Шахта ім. Л.И. Лутугіна				
Шахта 3-бис				
Шахта ім. К.И. Киселева				
Трест Снежнянтрацит	422			
Трест Буденовуголь	369			91
Шахта № 9 «Капітальная»				
Шахта 13—17				
Шахта 16—17				
Шахта № 6 «Красная Звезда»				

* виключно Петровський район

**кількість тих, хто отримав іншу роботу і був переведений з роботи на шахті на інші роботи з відома керівництва

їм дістатися до Львова. Організатор втечі був затриманий у Києві, але на шахту повернулося лише 3 особи з 30 втікачів [1, арк. 8; 2, арк. 4]. Також були поодинокі випадки, коли окремі мігранти висловлювали бажання втекти, навіть пішки, запитуючи дорогу на Львів у перехожих [2, а. 36] (див. таблицю 2).

На нашу думку, важливим є порівняння відомостей Сталінського обкому КП(б)У щодо кількості трудових мігрантів на підприємствах Сталінської об-

ласті (Таблиця 2), в розрізі початку і кінця грудня 1939 року. Попри те, що перший секретар Сталінського обкому КП(б)У називає загальну цифру прибулих до Сталінської області 6694 особи [1, арк. 3], підрахунок кількості новоприбулих на підприємствах на початку грудня 1939 р. показує зменшення кількості трудових мігрантів на 453 особи, а наприкінці грудня — на 573 особи.

Причинами для такого зменшення кількості трудових мігрантів стали і втечі завербованих праців-

**Трудові мігранти Галичини та Волині в радянському Донбасі
станом на 11.12.1939 р. — 28.12.1939 р.**

Назва тресту/підприємства/шахти (рос. мовою)	Кількість розподілених трудових мігрантів 11.12.1939 р.	Кількість розподілених трудових мігрантів 28.12.1939 р.
Трест Артемуголь	900	503
Трест Орджоникидзеуголь	622	632
Трест Дзержинскуголь	1070	1070
Трест Сталинуголь (Петровский район)	263	532
Трест Куйбیشهвуголь	420	484
Трест Красноармійскуголь	265	302
Трест Макеевуголь	909	909
Трест Советскуголь	549	556
Трест Чистяковантрацит	452	491
Трест Снежнянантрацит	422	422
Трест Буденовуголь	369	
Завод ім. Сталіна міста Сталіно		220
РАЗОМ:	6241	6121

ників і переведення (як виняток) на інші форми роботи за фахом. Згідно з настановою керівників Сталінського обкому партії, більшість новоприбулих мали працювати забійниками, що вважалося найважливішою формою фізичної роботи на шахті й було традиційним фактором плинності саме цієї категорії працівників Донбасу і в XIX, і в першій половині XX ст. [6, с. 44].

Додатковим чинником незадоволення прибулих трудових мігрантів, який зауважували практично всі учасники нарад партійного активу Сталінської області, була відсутність зимового одягу та взуття: більшість з них приїхало до Донбасу, маючи легкий одяг [2, арк. 14]. Певна кількість мігрантів продавали власний одяг через брак коштів. Тому керівництво окремих шахт мусило шукати можливості, щоб для своїх працівників придбати одяг у кредит. Для жінок, які прибули із Галичини та Волині, однією з суттєвих проблем став дефіцит звичайних панчіх. Як зазначав шахтний функціонер, через їхній брак жінки, що працювали на підприємстві, розтирали собі до крові ноги дорогою на шахту. Йому довелося звернутися до відповідних трестів, щоб зробити спеціальне замовлення панчіх виключно для категорії новоприбулих жінок-трудова мігранток [2, арк. 31; 3, арк. 5].

Відсутність білизни в новоприбулих також стала проблемою для керівництва окремих вугільних підприємств: згідно з інформацією, траплялися випадки, коли доводилося закуповувати тканину і окремо замовляти відповідні послуги з пошиття.

З іншого боку, керівництво шахт втручалося у роботу медичного персоналу, яке працювало на підприємствах, забороняючи лікарям фіксувати скарги на стан здоров'я з боку трудових мігрантів [2, арк. 22]. Зрозумівши, що надання медичних довідок про неналежний стан здоров'я може спричинити масовий відхід новоприбулих шахтарів до інших форм праці, насамперед у сферу послуг та легкої промисловості, партійне керівництво сприяло поширенню інформації про свідому симуляцію з боку трудових мігрантів, хоча такі випадки могли траплятися. Під час січневої наради 1940 р. у Сталінському обкомі КП(б)У з найкращими працівниками-вихідцями з Галичини та Волині, з боку останніх лунали звинувачення в неналежному доборі кандидатів у Львові, яке супроводжувалося відсутністю медичного огляду або його повною імітацією [2, арк. 18, 36, 39]. Хоча варто визнати, що частина представників шахт була схильною до проведення ретельного додаткового медичного огляду трудових

мігрантів і навіть намагався обґрунтувати необхідність переведення частини працівників на місця роботи за їхнім фахом [3, арк. 4—6, 24].

У вугільному тресті «Макіїввугілля» навіть було спрямовано вербувальниками до роботи в шахті особу з різною довжиною ніг, що виявилось лише під час медичного огляду на підприємстві: «Ось, у нас один прийшов хворий, одна нога коротша. Він не може працювати на виробництві, сам він закрійник. Я його направив туди на фабрику і зараз на цій роботі задоволений. Він застосував новий метод і виконує на фабриці 5 норм» [2, арк. 7].

У документах є численні скарги на неналежне харчування в їдальнях, які обслуговували шахти, наявність черг і високі ціни. Шахтне і партійне керівництво намагалося пояснити існуючі проблеми шкідництвом з боку керівництва їдалень, заохочуючи новоприбулих трудових мігрантів складати відповідні скарги до партійних органів [2, арк. 7].

Новоприбулі шахтарі намагалися відчайдушно виконувати і навіть перевиконувати поставлені обсяги робіт, проте, як зазначала частина з них, на перешкоді цьому ставав безлад у функціонуванні вугільних копалень.

Традиційною проблемою була відсутність порожніх вагонеток для відвантажування вугілля [3, арк. 11—12, 19—22, 37—38, 67], відповідно, виконавши необхідний обсяг робіт з видобутку вугілля, трудові мігранти не мали можливості його транспортування, що призводило до низьких виплат не з вини самих працівників.

Крім того, збереглися свідчення про те, що частина кадрових працівників шахт Сталінської області вирішила збільшити власні прибутки за рахунок трудових мігрантів [3, арк. 5—8, 15—18, 33—38]. Були свідчення, що бригадири видавали кошти за працю мігрантам за учнівською тарифною «сіткою», а решта зароблених ними коштів протизаконно розподіляли між кадровими шахтарями.

Головною формою роботи з трудовими мігрантами було визначено проведення індивідуальних та масових зустрічей, які організували спеціально призначені агітатори. До функціональних обов'язків агітаторів входило: роз'яснення Конституції СРСР від 1937 р., урядових постанов, основ національної політики, положень трудового законодавства. Звичайно, агітатори уважно занотували, яким чином ре-

агують нові громадяни СРСР на політичні повідомлення, особливо коли йшлося про дражливі політичні питання: «... Запитують, чому Радянський Союз уклав угоду з фашистською Німеччиною а той (партійний агітатор Ф. С.) йому відповідає: «Ти полегше». Або ще приклад запитань, який призводив до замішання місцевих агітаторів: «Чому у вас комуністична партія, а більшість безпартійних» [1, арк. 8; 3, арк. 4, 13].

Вже згадуваний дослідник історії Донбасу в період сталінського режиму Гіроакі Куромія наводить цитату Яна Гроса, у якій наголошує на провалі мрій радянського керівництва щодо подальшої масової міграції на шахти Донбасу після 1939 р. з територій Галичини та Волині, втілену в місцевому фольклорі: «Після першої хвилі добровольців приплив робочої сили [на Донбас із Західної України] припинився, і невдовзі вуличний фольклор уже глузував із цих людей: «Гопса-са-са до Донбаса, а з Донбаса на гола-са» [6, с. 368].

Отже, можемо стверджувати, що плани керівництва СРСР підвищити кількість працівників вугільних копалень Донбасу за рахунок добровільних мігрантів із Галичини та Волині зазнав краху.

Через суттєві проблеми у функціонуванні вугільної галузі та чергової хвилі втеч працівників із шахт Донбасу, а також міграційні процеси у важкій промисловості СРСР, Президія Верховної Ради СРСР 28 червня 1940 р. прийняла наказ «Про перехід на восьмигодинний робочий день, семиденний робочий тиждень і заборону самочинного залишення роботи робітниками і службовцями підприємств та установ». Наслідком цього наказу стало зменшення кількості мігрантів з території УРСР та РСФСР на шахтах Донбасу. Криза примусових засобів регулювання робочих сил у вугільній промисловості проявилася і у масовій втечі з вугільних підприємств колишніх польських громадян. Внаслідок цього з'явилася директива начальника Головного економічного управління НКВС СРСР Б. Кобулова «Про посилення оперативної роботи серед вихідців із Західної України та Західної Білорусі» [9, с. 149—150]. Роблячи перелік об'єктивних причин для такого вибору з боку трудових мігрантів, речник НКВС зазначав, що ними стало масове використання працівників не за фахом, відсутність нормальних житлово-побутових умов і, звичайно, вплив «елементів» налаштованих проти ра-

дяньської влади. У директиві також йшлося, що необхідно здійснювати судове переслідування осіб, які порушують трудову дисципліну, а також самовільно йдуть з місця роботи. Радянський експеримент із залучення як працівників шахт Донбасу колишніх польських громадян зазнав суттєвої поразки.

Радянське керівництво вирішило здійснити чергову операцію з вербування працівників на шахти та промислові об'єкти Донбасу в другій половині 1940 р.: цього разу з новоприєднаних до СРСР територій Північної Буковини та Бессарабії. Частина дослідників вважає, що кількість цієї категорії трудових мігрантів в Донбасі дорівнювала 38 тисячам осіб. Інші дослідники, наприклад, М. Альфьоров, зазначають, що це сукупна цифра всіх мігрантів разом із вихідцями з Галичини та Волині, які прибули в 1939 р. [7, с. 110].

Становлення видобувної та важкої промисловості Донбасу протягом ХІХ — ХХ ст. відбувалося на тлі численних міграційних процесів, які були викликані як політикою іноземних кампаній, урядовою активністю, а також добровільним переміщенням різноманітних етнічних та соціальних груп. Подальша індустріалізація краю, пов'язана з Жовтневим переворотом та встановленням радянської влади, продемонструвала, що поруч з технологічним відставанням та браком автоматизації виробництва та технологій для видобування корисних копалин, головною проблемою, успадкованою з ХІХ ст., була недостатня кількість працівників у вугільній галузі.

Амбітні плани сталінського режиму здійснити відкриття нових вугільних копалень на Донбасі напередодні Другої світової війни цілком відповідали економічному мобілізаційному плану, який передбачав швидкий перехід на військовий режим функціонування вугільної та решти видобувної та важкої промисловості, що були напряму пов'язані з питаннями здійснення роботи всього військово-промислового комплексу СРСР. На перешкоді цим процесам стала швидкоплинність шахтарських кадрів попри всі спроби адміністративного та матеріального заохочення працівників галузі в 1930-х роках.

Приєднання територій Галичини та Волині, внаслідок участі СРСР у війні проти Польщі в вересні 1939 р., поставило перед радянським керівництвом цілий ряд соціальних питань, пов'язаних з втікачами з німецької частини окупованої Польщі та власне

мешканців Галичини та Волині, які стали безробітними та гостро потребували засобів для існування. Виходячи з політичної необхідності продемонструвати мешканцям новоприєднаних територій можливості радянської влади швидко вирішувати долю нових громадян, напередодні Народних Зборів Західної України, з метою пропаганди було сформовано першу міграційну хвилю майбутніх працівників для вугільних копалень Донбасу. Як впливає з документів партійного архіву, а також матеріалів репресивно-каральних органів, існувало як мінімум три конкуруючих позиції щодо організації трудової міграції із Галичини та Волині на Донбас.

Перша позиція була представлена керівництвом ЦК КП(б)У та особисто М. Хрущовим, яка полягала в тому, що слід організувати трудову міграцію за будь-яку ціну, оскільки цей процес розглядався в контексті поточних політичних завдань на приєднаних територіях Галичини та Волині. Крім того, подібний підхід отримав підтримку Й. Сталіна, який особисто надав розпорядження та зауваги щодо здійснення трудової міграції керівництву ЦК КП(б)У та уряду УРСР.

Друга позиція щодо організації трудової міграції була представлена керівництвом НКВС, яке наполягало на тому, що здійснена в швидкий спосіб організована трудова міграція призведе до негативних наслідків, не тільки через відсутність фахових шахтарів серед мігрантів із Галичини та Волині, а й через надмірну кількість представників вільних професій серед завербованих працівників та вихідців із німецької зони окупації Польщі (як потенційних шпигунів та диверсантів).

Третя позиція щодо проведення трудової міграції з Галичини та Волині належала безпосередньо місцевим партійним функціонерам Сталінської області та керівникам вугільної галузі. Здійснюючи набір трудових мігрантів, вони не тільки демонстрували недбало швидкий набір працівників для копалень, але в цілому достатньо вороже ставилися до груп безробітних, які були сконцентровані у Львові. В основі цього ставлення була покладена не тільки радянська пропаганда, яка переконувала в ворожості Польщі до СРСР, але й банальне незнання мов мігрантів (української, польської, їдиш), а також тісна співпраця з органами НКВС, які здійснювали контроль за набором працівників на копальні Дон-

басу та надавали вказівки щодо сегрегації та передання окремих груп та осіб з-посеред мігрантів до карально-репресивних органів. Будучи виконавцями політичного рішення, вони в більшості випадків демонстрували розуміння того факту, що проведена в такий спосіб мобілізація трудових мігрантів Галичини та Волині не дасть необхідного ефекту для підвищення обсягів видобутку вугілля на Донбасі.

Якщо з початку кампанії з набору трудових мігрантів на шахти Донбасу пріоритет надавали молодим особам, чоловікам від 18 до 30 років, мешканцям міст, то пізніше категорії завербованих розширилися за рахунок жінок, а також мешканців сільської місцевості Галичини та Волині. Слід також зазначити, що як мінімум, кожен 5-й завербований трудовий мігрант першого ешелону був прихильником польських партій лівого спрямування. Згідно з матеріалами люстрованої переписки, частина з них сприймала приїзд до Донбасу як можливість побачити, в який спосіб працює індустріалізація в СРСР, а також побачити на власні очі здобутки соціалістичного ладу. Тобто, крім суто матеріального становища трудових мігрантів першої хвилі, який був достатньо скрутним, на користь участі в наборі працівників вугільної галузі Донбасу, імовірно, мав вплив фактор політичних переконань. Те, що більшість мігрантів першої хвилі були євреями, схиляє нас до висновку про те, що серед них були не тільки утікачі з-під німецької частини окупованої Польщі (про що нам відомо), але й євреї Галичини та Волині, які висловили бажання стати працівниками на копальнях Донбасу.

Попри ретельну підготовку Центрального комітету вугільної промисловості, Сталінського обкому КП(б)У та його структурних підрозділів до приїзду трудових мігрантів з Галичини та Волині, цілий ряд питань, пов'язаних з побутом та майбутньою роботою на шахтах Донбасу, був незадовільним. Головна увага надавалася формальному проведенню святкових заходів, пов'язаних з приїздом трудових мігрантів, облаштуванню «червоних кутів», придбанні музичних інструментів чи, наприклад, періодичних видань на мовах новоприбулих працівників.

Однак, головними проблемами, з якими переселенці зіткнулися в побуті, була відсутність необхідних засобів гігієни, повсякденного та робочого одягу, взуття, а також неможливість придбання необхідних речей.

В другу чергу, трудові мігранти не змогли швидко адаптуватися до умов важкої фізичної праці, адже в основному їх використовували за професією вибітника, яка була фізично найтяжчою і потребувала відповідних фізичних даних та стану здоров'я. Практика свідомого обману нових працівників, зокрема невиплата їм відповідних коштів за виконану роботу, провокувала ворожнечу між частиною старих працівників копалень та новоприбулими трудовими мігрантами.

В сукупності ці умови призвели до того, що частина трудових мігрантів намагалася уникнути праці на вугільних копальнях, вимагаючи відповідних медичних документів, які б засвідчили про їхню непридатність до роботи під землею. Частина з них змогла їх отримати та перейти на працю до підприємств легкої промисловості або за своїм попереднім фахом. Проте, зважаючи на настанову партійних органів СРСР, такий шлях був доступний для небагатьох, більшість мала залишитися працювати в шахті. Частина трудових мігрантів намагалася цілком уникнути праці на копальнях та повернутися додому, на території Галичини та Волині.

Якщо проаналізувати діяльність репресивно-каральних органів СРСР щодо трудових мігрантів із Галичини та Волині на Донбасі, то тут ми спостерігаємо системну низку заходів з тотального контролю. З першого дня перебування трудових мігрантів на вугільних підприємствах Донбасу НКВС створило не тільки мережу інформаторів, які здійснювали зовнішнє спостереження за мігрантами, але й організувало мережу агентів серед новоприбулих. Практично з перших днів перебування в Сталінській області частина мігрантів подавала відомості проти інших мігрантів, звинувачуючи їх в роботі на органи поліції або роботі в польських органах місцевої влади, судах тощо.

Особлива увага НКВС була присвячена тим трудовим мігрантам, що прибули з-під частини Польщі, яка була окупована Німеччиною, оскільки їх вважали потенційними диверсантами. Однак, якщо зважити на принципову незгоду керівництва НКВС спрямовувати всіх трудових мігрантів до роботи на шахтах з підвищеною небезпекою викиду метану, стає зрозумілим, що трудові мігранти з Галичини та Волині, без винятку, вважалися потенційно небезпечними елементами, які потребували особливої по-

стійної уваги. Кожен факт втечі трудових мігрантів з вугільних підприємств підлягав ретельному розслідуванню та покаранню винних в організації втечі.

Небажання частини трудових мігрантів продовжувати роботу в вугільній промисловості Донбасу призвело до масових втеч та відмов від праці. Прийняття наказів, які, фактично, здійснювали закріплення працівників промисловості за конкретним підприємством під загрозою адміністративної та кримінальної відповідальності, в 1940 р. не стали виходом із складної ситуації. Більше того, варто відзначити, що органи НКВС були так само вимушені визнати, що трудові мігранти з Галичини та Волині, а також Буковини та Південної Бессарабії потребують й надалі пильної уваги репресивно-каральної системи, через відмову та втечі від праці на копальнях Донбасу та інших промислових підприємствах.

Перша спроба організованої трудової міграції з Галичини та Волині до Донбасу, організована партійним керівництвом ЦК КП(б)У за участі вугільних трестів у 1939—1940 рр., зазнала абсолютної невдачі. Попри реальну потребу нових працівників для вугільної галузі, плани щодо відкриття нових копалень на території Донбасу, керівництво УРСР та СРСР прийняли політичне рішення про організацію трудової міграції із Галичини та Волині, знаючи про реально існуючі ризики. Тому ані позиція частини керівництва вугільної галузі, ані заперечення органів НКВС щодо принципів набору трудових мігрантів не були враховані або повністю ігнорувалися. Можна припустити, що новоприбулі трудові мігранти в очах партійного керівництва виглядали як спільноти, чиїми життями та долями можна було цілком знехтувати, в тому числі, через їхнє походження, «інакшість» та неадаптованість до реалій радянського режиму та особливості його функціонування на підприємствах вугільної та важкої промисловості.

Через брак архівних документів та свідчень очевидців наразі важко стверджувати, що сталося далі з трудовими мігрантами із Галичини та Волині, які залишилися на території Донбасу перед початком німецько-радянської війни в 1941 році. Враховуючи надмірну увагу репресивно-каральних органів СРСР до них, можна припустити, що частка з них могла бути як депортована в інші області СРСР, так і фізично знищена перед наступом німецької армії.

1. Державний архів Донецької області, м. Донецьк. — Ф. 326. — Оп. 1. 1482 Справки и информации обкома КП(б)У в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о работе среди рабочих прибывших из Западной Украины для работы на шахтах области, 13 ноября 1939 г. — 28 декабря 1939 г. — 9 л.
2. Державний архів Донецької області, м. Донецьк. — Ф. 326. — Оп. 1. 1491 Стенограмма совещания в обкоме КП(б)У по вопросу устройства рабочих, прибывших из Западной Украины (не полная), 11 декабря 1939 г. — 82 л.
3. Державний архів Донецької області, м. Донецьк. — Ф. 326. — Оп. 1. 1724 Стенограмма совещания с рабочими прибывшими с Западной Украины и работающими на шахтах области, 6 января 1940 г. — 71 л.
4. Державний архів Донецької області, м. Донецьк. — Ф. 326. — Оп. 5. — Спр. 41а Справки и докладные записки обкома КП(б)У о наборе и положении рабочих, прибывших в Донбасс из Западной Украины. Копии писем рабочих, 14 октября 1939 г. — 18 ноября 1940 г. — 60 л.
5. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні / Іван Григорович Білас. — Київ : Либідь ; Військо України, 1994. — 425 с. — (Б. в.).
6. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1880—1990-ті роки / Гіроакі Куромія. — Київ : Основи, 2002. — 510 с.
7. Ніколаєць Ю.О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки) : монографія / Юрій Олександрович Ніколаєць. — Київ : ІПП-ЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. — 188 с.
8. Петер В. Сталь у степу / Вім Петерс. — Київ, 2010.
9. Радянські органи державної безпеки у 1939 — червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упоряд. Василь Даниленко, Сергій Кокін. — Ч. 2. — Київ : Києво-Могилянська академія, 2013. — 719 с. — (2-ге вид., перероб.).
10. Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920—1938 рр. / упоряд. С.А. Кокін, Р.Ю. Подкур, О.С. Рубльов. — Київ : Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», 2011. — 472 с.
11. Самуэльсон Л. Красный колосс. Становление военно-промышленного комплекса СССР. 1921—1941 / Лен-нарт Самуэльсон. — М. : АИРО-XX, 2001. — 296 с.
12. Суюсанов Л.І. Вугільна промисловість і шахтарі України в роки Другої світової війни (1939—1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Суюсанов Лут Ікрамович. — Донецьк, 2002. — 18 с.
13. Raport «Indeksu Represjonowanych» / Rada Naukowa: prof. dr hab. Andrzej Paczkowski ; przewodniczący, prof. dr hab. Stanisław Ciesielski ; dr hab. Albin Głowacki ; dr hab. Krzysztof Jasiewicz ; prof. dr hab. Wojciech Mater- ski. — Warszawa : Ośrodek KARTA, 2002. — (wy- danie II, poprawione).

14. Rowno, a Memorial to the Jewish Community of Rowno, Volyn (Rivne, Ukraine) Translation of Rowne; sefer zikaron / edited by A. Avitachi, Former Residents of Rowno in Israel. — Tel Aviv : Published in Tel Aviv, Israel, 1956. — P. 517.
15. Наугольнов А. Угроза текучести внонь нависла над Донбассом [Електронний ресурс] / А. Наугольнов // Газета «Правда». — 1933. — Режим доступу до ресурсу: <http://novostei.com/news/past/2/14301/1>.
16. Нікольський В.М. Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР [Електронний ресурс] / Володимир Миколайович Нікольський — Режим доступу до ресурсу: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog%5Cdocument?id=42126>.

Станіслав Федорчук

**ТРУДОВА МІГРАЦІЯ
З ГАЛИЧИНИ ТА ВОЛИНИ
ДО ВУГІЛЬНИХ КОПАЛЕНЬ ДОНБАСУ
(жовтень 1939 — січень 1940 рр.)**

Розглянуті стан вугільної промисловості Донбасу напередодні Другої світової війни, причини та наслідки кадрової кризи на копальнях, а також перебіг першої організованої трудової міграції з Галичини та Волині до Сталінської області, її етапи та перебіг. Описана та проаналізована діяльність керівництва вугільних підприємств, партійних органів

та репресивно-карального апарату щодо трудових мігрантів в 1939—1940 рр.

Ключові слова: Друга світова війна, Польща, СРСР, Німеччина, Галичина, Волинь, Донбас, Сталінська область, Ворошиловградська область, індустріалізація, вугільна промисловість, трудові мігранти, мобілізаційний план економіки, репресивно-каральні органи, втеча з підприємств.

Станіслав Федорчук

**ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ
ИЗ ГАЛИЧИНЫ И ВОЛЫНИ
НА УГОЛЬНЫЕ ШАХТЫ ДОНБАССА
(октябрь 1939 — январь 1940 гг.)**

Данная статья посвящена состоянию угольной промышленности Донбасса перед началом Второй Мировой войны, причинам и последствиям кадровой политики на шахтных предприятиях, а также организации и течению первой трудовой миграции из Галичины и Волини в Сталинскую область. Также в статье будет описана и проанализирована деятельность руководства угольных предприятий, партийных органов и репрессивно-карательного аппарата по отношению к трудовым мигрантам в 1939 — 1940 гг.

Ключевые слова: Вторая Мировая война, Польша, СССР, Германия, Галичина, Волинь, Сталинская область, Ворошиловградская область, индустриализация, угольная промышленность, экономический мобилизационный план, трудовая миграция, побеги с предприятий.